

تبیین رابطه اسراف و انتخاب طرح‌های عمرانی

با رویکرد انتخاب عمومی

دکتر حسن سبحانی،* وحید بیگدلی**

تاریخ پذیرش ۹۱/۱۱/۲۸

تاریخ دریافت ۹۱/۷/۱۶

با پیدایش دولت‌های مدرن، مسائل و مشکلاتی به وجود آمده که با ساختار این دولت‌ها متناسب بوده است. مسائلی که شارع در مورد آنها نظر منصوصی نداده و مستحدثه دوران معاصر است. مانند موضوع بودجه که هر ساله از سوی دولت به مجلس شورای اسلامی ارائه می‌شود. لایحه‌ای که تا حدودی سرنوشت سیاسی، اقتصادی و جهت‌دهی به برنامه‌ها و آمل هر کشور را بر عهده داشته و آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد و دارای رویه‌های بررسی خاصی در دولت و مجلس است. در هنگام بررسی بودجه طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی‌ای اضافه یا کم می‌شوند که در بعضی موارد اقتصادی و کارشناسی نیست. مطالعات نشان می‌دهد که می‌توان برخی از این اضافه و کم شدن‌ها را از مصادیق اسراف دانست. بر این اساس مکتب انتخاب عمومی که با محور قرار دادن تعقیب نفع شخصی در حوزه سیاسی، به تحلیل فرایندهای قانونگذاری و تصمیم‌گیری می‌پردازد، مؤید این نکته است که انتخاب برخی از طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی برای اجرا بیشتر متأثر از منافع سیاست‌مداران و نمایندگان مجلس تلقی می‌شود. در این مقاله رابطه انتخاب طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی کشور با اسراف بررسی و با رویکرد مکتب انتخاب عمومی، پاسخی برای چرایی این نحو از اقدامات ارائه می‌شود.

کلیدواژه‌ها: نظریه انتخاب عمومی؛ نفع شخصی دولت‌مردان؛ اسراف؛ تصمیمات غیر کارشناسی؛ طرح؛ پروژه

طبقه‌بندی JEL: D73, E62, H61

Email: sobhanihs@ut.ac.ir

* استاد دانشکده اقتصاد، دانشگاه تهران؛

Email: v.bighdely@isu.ac.ir

** دانشجوی دکتری اقتصاد اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی؛

فصلنامه مجلس و راهبرد، سال نوزدهم، شماره هفتادویک، پاییز ۱۳۹۱

مقدمه

در سال ۱۶۴۸ میلادی و به دنبال جنگ‌های مذهبی سی‌ساله، کنفرانس «وستفالی» در اروپا تشکیل شد و سپس دولت - ملت به وجود آمد که به آن «دولت مدرن» نیز گفته می‌شود. این پدیده نظام حقوقی حاکم بر صورت‌بندی‌های حکومتی پیش‌مدرن را به کلی دگرگون کرد و نظام حقوقی تازه‌ای آفرید (زیدآبادی، ۱۳۸۴). با پیدایش سبک حکومت‌داری جدید و تمرکز آن، مسائل مستحدثه متناسب با این نوع حکومت‌ها در نقاط مختلف دنیا و از جمله در ایران پیش آمد، مسائلی که باید چند سده پیش یعنی در زمان تشکیل نخستین دولت ملی در عهد صفوی مطرح می‌شد و پاسخ لازم را می‌یافت (همان). این پدیده جدید که از آن به دولت مدرن تعبیر می‌شود در مقابل نظام سنتی قرار داشت. دو ویژگی اصلی نظام سنتی که زمینه‌های گذار به نظام جدید و شکل‌گیری دولت مدرن را تسهیل کردند عبارت‌اند از عدم حضور یک قدرت متمرکز سیاسی و آزادی عمل گروه‌ها و طبقات مستقل اجتماعی در پی‌ریزی بنیان‌های نظام سیاسی (افضلی، ۱۳۸۳).

جدول ۱ مقایسه دولت‌های سنتی و مدرن در سه حوزه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و فرهنگی را نشان می‌دهد.

جدول ۱ مقایسه ویژگی‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دولت‌های مدرن و سنتی

حوزه دولت	اقتصادی	سیاسی	اجتماعی و فرهنگی
سنتی	- عدم سرمایه - غیرصنعتی - فقدان بازار یکپارچه ملی - فقدان تقسیم کار	- حاکمیت نظام ملوک‌الطوایفی - وجود نیروهای مرکز‌گریز - فقدان امنیت پایدار	- فقدان امکانات ارتباطی و تکنولوژیکی - بی‌سوادی - سلسله‌مراتب اجتماعی و سیاسی - وفاداری محلی و قومی

جدول ۱ مقایسه ویژگی‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دولت‌های مدرن و سنتی

حوزه دولت	اقتصادی	سیاسی	اجتماعی و فرهنگی
مدرن	- انباشت سرمایه - صنعتی - خلق بازار ملی - تقسیم کار فردی و اجتماعی	- استقرار دولت مقتدر مرکزی - حذف نیروهای مرکزگرایز - برقراری امنیت	- گسترش ارتباطات و شهرنشینی - افزایش سواد - فقدان سلسله مراتب اجتماعی - وفاداری‌های ملی

مأخذ: بابک نادرپور (۱۳۸۰). «خرده‌فرهنگ، دولت مدرن پهلوی و توسعه‌یافتگی سیاسی»، فصلنامه مطالعات ملی، ش ۹.

از جمله ویژگی‌های دولت مدرن را باید در استقرار دولت مقتدر مرکزی دانست، چنین دولتی بنا به مقتضیات خود تشکیلات اداری خاصی را می‌طلبد و مسائل حقوقی و اقتصادی جدیدی را به وجود می‌آورد. از این مسائل می‌توان به بودجه دولت‌ها اشاره کرد که به صورت سالانه و در سطح ملی یا منطقه‌ای پیشنهاد شده و سازوکار خاص خود را دارد. مسائلی که شارع مقدس نیز در مورد آنها نظر منصوصی نداده و از مسائل مستحدثه دوران معاصر است.

۱ بیان مسئله و روش تحقیق

ما هر ساله شاهد ارائه لایحه بودجه از سوی دولت به مجلس شورای اسلامی هستیم. لایحه‌ای که بر سرنوشت سیاسی و اقتصادی و جهت‌دهی به برنامه‌ها و روند پیشرفت یا پسرفت کشور مؤثر است. این لایحه از رویه‌های خاصی برای بررسی در دولت و مجلس برخوردار است به طوری که در حین بررسی لایحه، رویدادهای مختلفی مانند اضافه یا کم شدن اعتبارات پروژه‌ها و طرح‌های عمرانی یا در افزایش و کاهش تعداد و مقیاس آنها اتفاق می‌افتد که دارای پیامدهای مهمی است.

دلایل این رویدادها را می‌توان بیشتر در تفاوت بین دیدگاه کارشناسان و سیاست‌مداران جست‌وجو کرد. حضور سیاست‌مداران در ساختار قدرت، حاصل دیدگاه‌ها و مواعید انتخاباتی آنان است (الیوت و ورنون، ۱۳۸۴). به‌طور مثال این مواعید می‌تواند منافعی باشد که متوجه آنها شده و بیانگر توانایی مسئولان دولتی و یا نمایندگان مجلس در تصویب بودجه بیشتر برای شهر حوزه انتخابیه‌اش باشد که همواره به دلایل شخصی همچون در پیش بودن انتخابات یا احساس علاقه به استان و شهر خاصی توانایی و قدرت یافته است (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۷).

رهیافتی که عهده‌دار تبیین این گونه عملکرد مبتنی بر نفع شخصی دولت‌مردان است، رهیافت انتخاب عمومی است. این رهیافت که در دهه‌های اخیر مطرح شده با نگاهی متفاوت از گذشته و تحلیل اقتصادی رفتار مردم در نظام تصمیم‌گیری سیاسی، مدعی تبیین مناسب عملکرد دولت‌مردان در نظام تصمیم‌گیری است. این رویکرد با محور قرار دادن تعقیب نفع شخصی در حوزه سیاسی و اینکه دولت‌مردان هم مانند عامه مردم به دنبال حداکثر کردن منافع خود هستند، دست به تحلیل فرایندهای قانونگذاری و تصمیم‌گیری می‌زند. این تحلیل درست نقطه مقابل نگاه سنتی قرار دارد که دولت‌مردان و زمامداران را مردمانی رثوف و خیرخواه و فاقد نفع شخصی می‌دانسته است.

با توجه به اهتمام شارع مقدس به نحوه اداره جامعه و حفظ کیان اسلام (غروی نائینی، ۱۴۲۴ ق) می‌توان اضافه یا کم شدن اعتبارات یا پروژه‌ها و طرح‌های عمرانی را درباره اسراف تحلیل کرد و نظر شارع را در خصوص اقداماتی که برخلاف نظر کارشناسان است، مشخص کرد. به عبارت دیگر با توجه به اینکه اسراف در منابع دینی خروج از میانه‌روی در مصرف مال است و با سه معیار شرع، عقل و عرف قابلیت موضوع‌شناسی دارد، نظر شارع در خصوص تخصیص غیر کارشناسی اعتبارات کشور به پروژه‌ها و طرح‌های عمرانی و اسراف چیست؟

در این مقاله با جمع‌آوری اطلاعات به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و بررسی معنا و مفهوم اسراف، به تبیین و چرایی رابطه اسراف با

تخصیص غیر کارشناسی اعتبارات عمرانی از منظر مکتب انتخاب عمومی ارائه داده‌ایم.

۲ سابقه تحقیق

در حیطه شناسایی مشکلات و موانع بودجه در ایران می‌توان به کتاب بودجه‌ریزی در ایران؛ بودجه و دست‌اندرکاران اشاره کرد که با نظرسنجی از نمایندگان مجلس به احصای مشکلات بودجه از جمله نقش نمایندگان در تصویب بودجه پرداخته است (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۷).

در حیطه اسراف نیز ملکوتی‌فر در مقاله‌ای با عنوان «اسراف و احکام آن از دیدگاه محقق نراقی» به بیان تعریف اسراف از دیدگاه محقق نراقی و تبیین حدود آن پرداخته است (ملکوتی‌فر، ۱۳۸۲). سیدعلی حسینی در مقاله خود با عنوان «اسراف در فقه امامیه» در صدد بررسی فقهی، مفهوم‌شناسی و موضوع‌شناسی اسراف و جمع‌آوری نظرات فقها درباره اسراف برآمده است (حسینی، ۱۳۸۶). سیدرضا حسینی هم در مقاله‌ای به بررسی الگوی مطلوب مصرف و ارائه سه معیار عقل، عرف و شرع در تعیین مصادیق اسراف می‌پردازد (حسینی، ۱۳۸۸). لطیفی نیز در تحقیق خود با عنوان «اعتدال و میانه‌روی در آموزه‌های رضوی» از اعتدال و میانه‌روی به عنوان معقول‌ترین الگوی مصرف یاد می‌کند و به ترسیم الگوی مطلوب مصرف از منظر امام رضا (ع) می‌پردازد (لطیفی، ۱۳۸۸).

رفیعی محمدی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «اسراف و تبذیر» به بررسی مفهوم اسراف و مقایسه آن با تبذیر و بیان راهکارهای اجتماعی و فردی برای مبارزه با آن پرداخته است (رفیعی محمدی، ۱۳۷۳). اکبری‌راد هم در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی «اسراف از دیدگاه کتاب و سنت» به بیان مفاهیم اسراف و راه‌های مقابله با آن» به بررسی می‌پردازد (اکبری‌راد، ۱۳۷۴). موسوی با رویکردی مشابه در پایان‌نامه ارشد خود با عنوان «اسراف و آثار آن از دیدگاه قرآن و سنت» موضوع اسراف و آثار و عوامل آن را بررسی کرده است (موسوی، ۱۳۸۵).

۳ اسراف

۳-۱ اسراف در لغت

درباره معنا و مفهوم اسراف و تفاوت آن با تبذیر توجه به نکات ذیل ضروری است. کاوش در آثار لغت‌پژوهان و مفسران نشان می‌دهد که نزدیک به یازده معنا - که برخی از آنها متداخل و بسیاری از آنها متقارب است - برای واژه اسراف آورده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. تجاوز از میانه‌روی در خوردن آنچه که حلال است (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۵: ۶۹)؛

۲. تجاوز از میانه‌روی (همان)؛

۳. اسراف نقطه مقابل و نقیض کلمه اقتصاد و قصد است (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق: ج ۷: ۲۴۴)؛

۴. خطا و چیز خطا (قرار دادن آن چیز در - جای - غیر حقش) (همان)؛

۵. نادانی و جهل (همان)؛

۶. تبذیر (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۹: ۱۴۸)؛

۷. تجاوز از حد و زیاده‌روی (همان)؛

۸. انفاق در راه غیر خدا و در مسیر اطاعت غیر خدای متعال چه زیاد و چه کم (همان)؛

۹. غفلت (همان)؛

۱۰. خوردن آنچه حلال نیست (همان)؛

۱۱. اشتباه‌کننده (مهیار، ۱۳۷۰: ۸۱۹).

همه معانی فوق را می‌توان مترادف و در ذیل معنای «تجاوز از میانه‌روی» آورد.

اسراف علاوه بر معنای «تجاوز» که بیشتر به ذهن متبادر می‌شود معنای «کوتاهی» نیز در آن مخفی است همان‌طور که در معانی ۳، ۴، ۵، ۸ و ۹ آمده است و چنانچه در ذیل آیه «والذین إذا أنفقوا لم یسرفوا و لم یقتروا» (فرقان: ۶۷)؛ لم یسرفوا را به معنای قرار ندادن در غیر موضعش (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۹: ۱۴۸) - اسراف را قرار دادن در غیر موضعش - تفسیر کرده‌اند و این اعم از تجاوز و یا کوتاهی است. باین‌حال از کلمه اسراف بیشتر معانی افراط، تجاوز از حد، زیاده‌روی و تندروی و کمتر معنای تقصیر، تفریط و کوتاهی به

ذهن متبادر می‌شود. واژه اسراف در روایات و ۲۳ موردی که در قرآن آمده است به معنای تجاوز از حد و افراط اشعار دارد. دانستن معنای اسراف در دانستن معنای تجاوز از میانه‌روی است. اما معنای تجاوز از حد میانه چیست؟

۲-۳ میانه‌روی به عنوان مبنای اسراف

تجاوز از حد تعادل و میانه‌روی در تلازم با اسراف است چنانچه در احادیث آمده است «هرآنچه که فراتر از میانه‌روی باشد اسراف است» (نوری، ۱۴۰۸ ق: ۲۷۲). تعادل و میانه‌روی در مصرف آن است که مال را در مواردی مصرف کند که به آن نیاز دارد یا از دیدگاه عقلا فایده‌ای دارد که در خور شأن اوست و همچنین از کلام گروهی از فقها چنین استنباط می‌شود که معیارهای تعادل و میانه‌روی در مصرف آن است که بهره‌وری و مصرف مال برای دستیابی به مقصود و هدفی عقلایی باشد^۱ (حسینی، ۱۳۸۶: ۶۱-۶۰).

برای تجاوز از حد می‌توان سه معیار عقل، شرع و عرف را بیان کرد. معیار اول ناظر به گونه‌ای صرف مال است که به حکم عقل قبیح است؛ مانند تضييع و اتلاف مال که هیچ‌گونه غرض عقلایی و فایده‌ای بر آن مترتب نمی‌شود. معیار دوم در مواردی است که شارع برای صرف مال در اصل مورد یا مقدار آن حکم معینی را قرار داده و تخلف از آن را ممنوع ساخته است؛ مانند صرف مال در معاصی. معیار سوم تشخیص اسراف یعنی معیار عرف، در مواردی است که شارع صرف مال را حلال کرده و برای آن کمیت مشخصی ارائه نکرده بلکه برخی ویژگی‌های کلی را بیان کرده و تشخیص مصداق را برعهده عرف

۱. به‌عنوان نمونه، صاحب جواهر در نقد نظر برخی از فقها درباره اسراف بودن تزئین مساجد به این دلیل که اسراف است و غرض صحیح عقلایی ندارد، می‌نویسد: «لذت بردن از پوشاک، مسکن و امثال آن از مهم‌ترین اهدافی است که خدای متعال به خاطر آنها اموال را آفریده است»؛ رضا همدانی در این باره نوشته است: «به‌طور غالب هدف از تزئین مساجد عقلایی است؛ مانند بزرگ داشتن شعائر الهی و امثال آن که در این فرض اسراف تحقق نمی‌یابد». آیت‌الله خوئی در نقد اسراف دانستن تزئین مساجد می‌نویسد: «نبود غرض عقلایی در مصرف مال از عناصر پدید آمدن اسراف است و بدیهی است که بزرگداشت شعائر الهی از مهم‌ترین اغراض عقلایی به‌شمار می‌آید (حسینی، ۱۳۸۶).

گذاشته است^۱ (حسینی، ۱۳۸۸: ۲۳-۲۲). باید توجه داشت که میانه‌روی با دو معیار عقل و عرف امری نسبی بوده و بنا به اوضاع زمان و مکان و حتی شأن و منزلت افراد تغییر می‌کند.

۳-۳ تفاوت اسراف و تبذیر

اسراف و تبذیر معنایی بسیار شبیه هم داشته به گونه‌ای که در اغلب موارد به جای هم آورده شده و همان گونه که گذشت یکی از معانی اسراف، تبذیر است.

در مجمع‌البیان به نقل از ابن عباس و ابن مسعود آمده است: «مبذر کسی است که مال را به ناحق خرج می‌کند» و نیز از مجاهد نقل می‌کند که «اگر کسی به اندازه «یک چارک» در راه باطل صرف کند، مبذر است و اگر همه مال خود را در راه حق خرج کند، مبذر نیست» (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۱۴: ۱۲۶). مجمع‌البحرین نیز تبذیر را هزینه کردن در چیزی که جایز نیست و اسراف را مصرف زیادی در چیزی که جایز است می‌داند (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۲۱۷). از تعابیر فوق این گونه می‌توان جمع‌بندی کرد که تبذیر، انفاق مال در راهی است که نباید در آن انفاق کرد ولی اسراف زیاده‌روی در مصرف مال است. اسراف مفهومی گسترده دارد و ابعاد مختلف زندگی آدمی را دربرمی‌گیرد ولی تبذیر در خصوص چگونگی مصرف مال است (حسینی، ۱۳۸۶: ۵۶).

هر دو تعبیر اسراف و تبذیر را می‌توان در مفهومی مشترک دانست و آن انحراف از رفتار عقلایی است که در بحث اسراف از آن به انحراف از میانه‌روی یاد شد و بحث تبذیر هم که اساساً تلازم با رفتار غیرعقلایی دارد و چه بسا به همین دلیل باشد که در چندین روایت اسراف و تبذیر با یکدیگر استعمال شده‌اند^۲ که انحراف از رفتار عقلایی است پس سیره عقلا نقشی تعیین‌کننده در موضوع‌شناسی اسراف دارد.

۱. مواردی از روایت‌ها که دور ریختن آن را تقبیح کرده است مانند دور ریختن آب اضافی و یا هسته خرما.

۲. به‌عنوان مثال «إعطاء المال فی غیر حقّه تبذیر و إسراف» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۳۴: ۲۰۸ و شیخ طوسی، ۱۴۱۴ ق: ۱۹۴) یا «فإن إعطاء ك المال فی غیر وجهه تبذیر و إسراف» (مجلسی، ج ۷۵: ۹۶ و حرانی، ۱۴۰۴: ۱۸۵) و ...

۳-۴ مبانی فقهی اسراف

در حرمت اسراف بحثی نیست و اجماع قطعی بر آن دلالت دارد،^۱ که از ضروریات دین است و در آیات و اخبار فراوانی این مسئله بیان شده است (ملکوتی‌فر، ۱۳۸۲: ۱۷۹). به این ترتیب تردیدی در حرام بودن اسراف نیست اما ظاهر سخن گروهی از فقها آن است که در همه جا اسراف حرام نیست^۲ (حسینی، ۱۳۸۶: ۶۹). «بررسی ابعاد مختلف دیدگاه فقیهان نشان می‌دهد که آنان اولاً، اسراف و مشتقاتش را در معنایی عام که شامل اسراف در اموال نیز می‌شود می‌دانند و ثانیاً، آن را به معنای تندروری و عدول از حد وسط و اعتدال دانسته‌اند» (همان: ۵۶). همان‌طور که گفته شد عقل معیاری برای شناسایی موارد اسراف است و ناظر به صرف مال که به حکم عقل قبیح است مانند تضييع و اتلاف مال که هیچ‌گونه غرض عقلایی و فایده‌ای بر آن مترتب نمی‌شود. بنابراین می‌توان سیره عقلا را کاشف از مسئله اسراف دانست و از جمله مسائلی که آنان بدان توجه می‌کنند مبحث رجوع به کارشناس است. مباحث کارشناسی را می‌توان از باب «وجوب رجوع جاهل به عالم» دانست که فقها آن را از واجبات عقلی می‌دانند و در اصول فقه^۳ مطرح می‌شود. بنابراین عمل مخالف عقل و مخالف سیره عقلا به نوعی کاشف از مسئله اسراف بوده و حرام است. گفتنی است در حرمت اسراف تفاوتی بین اموال شخصی و عمومی وجود ندارد. بلکه اموال عمومی از اهمیت بیشتری برخوردار است؛ زیرا این گونه اموال در دست مسئولان به‌عنوان ودیعه و امانت است و تجاوز در آن خیانت محسوب می‌شود (منتظری، ۱۳۶۲، ج ۸: ۲۲۲).

۱. به‌عنوان نمونه ابن ادریس حلی در این باره نوشته است: «بدون هیچ اختلاف نظری انجام دادن اسراف حرام است»؛ ... سخن نراقی «حرام بودن اسراف از احکامی است که جای شک و شبهه و بحث نیست، اجماع قطعی بر حرام بودن اسراف داریم، بلکه ضرورت دینی و روایات متعدد فراوانی آن را اثبات می‌کند» (حسینی، ۱۳۸۶).
۲. به‌عنوان مثال در آب و وضو که عده‌ای حرام دانسته‌اند و عده‌ای مکروه و یا فقها پرخوری یعنی حالتی که شکم انسان پر است اما اشتها دارد و غذا بخورد را مکروه دانسته‌اند.
۳. به‌عنوان مثال می‌توان به کتب الرسائل، ج ۲: ۱۲۳ و عنایه الاصول، ج ۶: ۱۷۲ رجوع کرد.

۴ جایگاه تصمیمات کارشناسی

با توجه به گستردگی مسائل اداره امور عمومی و پیچیدگی نظامات بشری، برای حسن انجام کار وجود کارشناس و بدنه کارشناسی در کنار کادر مدیریتی امری ضروری است. ضرورت وجود کارشناس را می‌توان در لزوم تحلیل مسئله و ارائه نظر برای مراجع بالاتر، جهت اخذ تصمیم دانست. پدیده کارشناسی نه تنها با مضامین شرع مخالف نبوده، بلکه مورد تأیید شارع نیز است و در مواردی همچون وجوب رجوع جاهل به عالم و اصل مشورت می‌توان رد پای آن را جست. هرچند لزومی ندارد که نظرهای کارشناسی حتماً به مرحله تصمیم‌گیری برسد، ولی چون نظر کارشناسی مبنای تصمیم‌گیری است از این رو بسیار مهم است تا جایی که می‌توان علت به نتیجه نرسیدن تصمیمات را یا ضعف در امور کارشناسی و یا در به مصلحت ندانستن اجرای کار کارشناسی از سوی سیاست‌مداران جست‌وجو کرد.

آنچه در خصوص تصمیم کارشناسی و پدیده بودجه‌ریزی مطرح است را می‌توان تخصیص منابع محدود به نیازهای بسیار، رقیب، اهداف و امور مختلف بیان داشت. بدین معنا که با توجه به محدودیت منابع، باید بر چه مبنایی تصمیم گرفت که مصرف اعتبار معینی را به جای فعالیت ۱ به فعالیت ۲ اختصاص داد. به این ترتیب بودجه و بودجه‌ریزی را می‌توان انتخاب‌هایی از بین گزینه‌های ممکن دانست که با استفاده از اصول و قواعد معین به عمل می‌آید. تعریف بودجه به عنوان فرایند انتخاب بین گزینه‌های ممکن شامل دو مقوله است: گزینش و تحلیل امکان. گزینش به معنای انتخاب بوده و تحلیل امکان مستلزم اصول و قواعد معین در ساختارهای بودجه‌ای است که راهنمای تصمیم‌گیری درباره تخصیص منابع توسط دولت و شامل فنونی است که برای تسهیل کاربرد این اصول ایجاد شده‌اند. مفاهیمی مانند کالای عمومی، مطلوبیت نهایی هر واحد هزینه، اثربخشی هزینه‌ها، تحلیل هزینه - فایده^۱ و ... چارچوب لازم در این خصوص را فراهم می‌کنند (الیوت و ورنون، ۱۳۸۴: ۲۲).

در بررسی بودجه نیز معمولاً نظام کارشناسی گسترده‌ای از تدوین تا تصویب آن

براساس معیارهای فوق و تحلیل امکان درگیر می‌شوند تا این اطمینان حاصل شود که تخصیص اعتبارات محدود به طرح‌ها و پروژه‌های فراوان به‌درستی انجام شده است.

۵ رابطه تصمیمات غیرکارشناسی و اسراف

همان‌گونه که اسراف به معنای تجاوز از حد اعتدال و میانه‌روی بیان شده است^۱ در بیان معنای تجاوز از حد با سه معیار عقل، شرع و عرف بیان شد که معیار اول ناظر به گونه‌ای مصرف مال است که به حکم عقل قبیح است؛ مانند تضييع و اتلاف مال که هیچ‌گونه غرض عقلایی و فایده‌ای بر آن مترتب نشود. از دو معیار دیگر یعنی شرع و عرف نمی‌توان درباره مباحث کارشناسی بهره گرفت. معیار شرع هرچند از دقیق‌ترین امور کارشناسی است ولی در حیطه انتخاب افراد قرار نمی‌گیرد تا صحبت از تصمیمات غیرکارشناسی و انتخاب گزینه‌ها در آن مطرح شود و بنابراین از موضوع تصمیمات خارج است. معیار عرف نیز از موضوع امور کارشناسی خارج است. بدین ترتیب دو معیار فوق از موضوع تصمیمات کارشناسی خارج می‌شود.

کار کارشناسی در منابع دینی را می‌توان با رجوع به متخصص بنا گذارد که در مبانی فقهی و اصولی مورد تأیید واقع شده است. عقل بشری نیز رجوع به کارشناس را تا جایی تأیید می‌کند که طبق ملاک و معیار عقلی باشد. بنابراین شکی در رضایت شارع در مورد تخصیص اعتبارات بر مبنای مقدمات کارشناسی نیست به گونه‌ای که این مقوله را می‌توان از باب تقبیح عقل، در حیطه اسراف دانست.

تخصیص غیربهبینه یکی از این دو ویژگی را دارد: یا فاقد هرگونه بازدهی بوده که در این صورت تضييع مال و اسراف است، یا بازدهی داشته اما در حد بهینه نیست، چرا که اگر قرار بود در حد بهینه باشد، کارشناس حکم به آن امر می‌کرد. در این صورت موارد استفاده مال از حالت بهینه خود فاصله گرفته و منافع کمتری نصیب دولت می‌کند. بنابراین اقدام غیرکارشناسی که در تخصیص غیربهبینه اعتبارات در اثر مداخلات مبتنی بر منافع شخصی سیاستگذاران پیش

۱. در احادیث نیز شبیه این مضمون آمده است از جمله «کل ما زاد علی الاقتصاد اسراف» (توری، ۱۴۰۸، ج ۱۵: ۲۷۲).

می‌آید را می‌توان از جهت خروج از میانه‌روی و تضييع مال و از باب اسراف دانست. البته اسراف امری نسبی است. نسبی بودن اسراف گویای این نکته است که کشور دارای ذخایر مادی بسیار زیادی بوده به گونه‌ای که محدودیت مهمی در هزینه کردن ندارد و همه طرح‌هایی که دارای منفعت اقتصادی باشد قابلیت اجرا می‌یابد اما وقتی با محدودیت منابع مواجه هستیم، سرمایه‌گذاری جز در طرح‌های عمرانی انتخاب شده، از نظر بازدهی و منفعت اقتصادی بالاتر باشند، همگی مشمول اسراف و تضييع مال است. به عبارت دیگر اگر طرحی انتخاب و مصوب شود، در حالی که طرح‌ها و پروژه‌های دیگر دارای بازدهی و منفعت اقتصادی بیشتر از آن طرح باشند، این تعیین طرح و پروژه و تخصیص اعتبار اسراف است. البته باید خاطر نشان کرد که چنانچه در مواردی مصلحت اقتضا می‌کند این ملاک تحت الشعاع قرار گیرد یعنی مصلحت بر سایر اصول و ملاک‌ها حاکم است. چنانچه به مصلحت می‌توان حتی واجب الهی را در بازه‌ای از زمان حرام کرد.^۱

۱. به سبب نقش حیاتی و اهمیت حج است که در روایات منقول از معصومان (ع) به هیچ‌وجه تعطیلی آن روا نیست و بر حکومت اسلامی در اقامه و برپاداشتن آن مسئولیتی ویژه مقرر شده که در هیچ‌یک از فرایض دینی این گونه نیست و آن اینکه اگر مردم در رفتن به حج تساهل کنند، بر حاکم اسلامی واجب است که حتماً آنان را به حج بفرستد و هرگاه توان مالی نداشتند از بیت‌المال هزینه سفر آنان را تأمین کند تا با اجتماع مسلمانان در حج عظمت و وحدت و عزت مسلمانان نمایش داده شود. امام صادق (ع) می‌فرماید: «لو عطل الناس الحج لوجب علی الامام ان یجبرهم علی الحج ان شاءوا و ان ابوا، فان هذا الیبت وضع للحج؛ اگر مردم حج را تعطیل کنند بر امام واجب است که آنها را به حج اجبار کند چه بخواهند یا نه؛ زیرا این خانه برای حج قرار داده شده است» (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۹۶: ۱۸). بنابراین در احادیث و متون دینی به کسانی که مراسم حج و انجام فریضه الهی حج را ترک کنند هشدار داده شده چرا که مستوجب هلاکت و عقوبت الهی خواهند شد. به‌طور قطع تارکان حج قبل از گرفتاری و عقاب آخرت، عذاب و بدبختی در دنیا را خواهند چشید و ذلت پراکنده‌گی را تحمل خواهند کرد. رسول خدا (ص) می‌فرماید: «یا علی! من سوف الحج حتی یموت بعثه الله یوم القیامه یهودیاً او نصرانیاً؛ یا علی! هر فردی که حج را تأخیر اندازد تا بمیرد خداوند وی را در روز قیامت یهودی یا نصرانی برمی‌انگیزد» (همان، ج ۷۴: ۵۸). گویا این تعبیر رسول خدا (ص) برای آن است که حج نگهدارنده و موجب یگانگی و اتحاد امت اسلامی است و هنگامی که حج از اسلام گرفته شود، اسلامی نمی‌ماند پس باید در قیامت به‌صورت یهودی یا نصرانی برانگیخته شود. اما امام خمینی (ره) در برهه‌ای از تاریخ انقلاب جمهوری اسلامی مراسم حج را بنا به مصالحی تعطیل کردند.

۶ مکتب انتخاب عمومی

مکتب انتخاب عمومی با تحلیل اقتصادی رفتار انسان‌ها در نظام تصمیم‌گیری سیاسی، مدعی تبیین عملکرد دولت‌مردان در نظام تصمیم‌گیری است (Downs, 1957) که می‌توان اساس آن را پرداختن به فرایند امور سیاسی دانست (کالیز و جونز، ۱۳۸۸ و Poterba, 1998). این مکتب به بررسی فرایند تصمیم‌گیری و روش دستیابی به بهترین سیاست می‌پردازد، تا نتایج آن به یکی از نتایج مسائل بهینه‌یابی و بهینه‌گی تبدیل شود تا سیاست‌مداران در کنار مسائل دیگر در خصوص آن تصمیم‌گیری کنند (Poterba, 1998).

مکتب انتخاب عمومی، سیاست‌مداران را افرادی خیرخواه و عاری از نفع شخصی در نظر نمی‌گیرد. این مکتب با محور قرار دادن تعقیب نفع شخصی در حوزه سیاسی، به تحلیل فرایندهای قانونگذاری و تصمیم‌گیری دولت‌مردان و تصمیم‌گیران می‌پردازد (Alesina and Tabellini, 2005). این مکتب با بررسی روش دستیابی به بهترین سیاست، بر مقبولیت فرایندهایی متمرکز می‌شود که تولید سیاست می‌کنند نه ارزیابی پیامدهای حاصله از این فرایندها. داونز از پیشگامان نظریه انتخاب عمومی، با آسیب‌شناسی نظریات متعارف اقتصادی ورود دولت به تحلیل اقتصادی را مهم و اجتناب‌ناپذیر معرفی می‌کند و تصمیم‌گیری دولت را مبتنی بر انگیزه‌های خودخواهانه می‌داند (Downs, 1957). با این تبیین از عملکرد دولت‌مردان باید ردپای ترجیحات شخصی را در تصمیمات آنان پیدا کرد (Little, 1952). داونز توجه صرف به کارکردهای اجتماعی دولت و بی‌دقتی در انگیزه‌های احزاب و بوروکرات‌ها را انحراف از درک سازوکارهای مؤثر بر اوضاع اقتصادی می‌داند (Downs, 1957). پیدایش این نگاه را بایستی از تشکیک در وجود یک تابع رفاه اجتماعی توسط ارو^۱ دانست که به قضیه عدم امکان ارو معروف شد (Little, 1952) به‌طوری‌که جیمز بوکانان - که می‌توان او را تأثیرگذارترین اقتصاددان مکتب انتخاب عمومی دانست - پیشنهاد عمل کردن به دیگر قواعد تصمیم‌گیری گروهی توسط جامعه را مطرح کرد. وی

---

1. Arrow

به پیروی از ویکسل، سطح ارزیابی سیاست‌ها را به سطح طراحی قواعد بازی می‌کشاند و توجه صرف به نتایج سیاست‌ها را انحراف از کارایی و اصلاح را در بهبود فرایند تصمیم‌گیری می‌داند (Buchanan, 1987).

بنابراین مکتب انتخاب عمومی با تحلیل اقتصادی تعقیب نفع شخصی و نگاه به فرایند انجام امور، به تحلیل تصمیمات سیاست‌مداران و تصمیم‌گیران سیاسی اقدام می‌کند تا پاسخ به تصمیماتی باشد که فارغ از بهینگی اجتماعی و گاه متضاد با آن است. به عبارت دیگر، تصمیم‌گیری سیاست‌مداران مبتنی بر حداکثرسازی تابع مطلوبیت شخصی آنان و فارغ از حداکثرسازی تابع رفاه اجتماعی است.

۷ بودجه و عوامل مؤثر در تخصیص اعتبارات

در کشورهای مختلف روش‌های گوناگونی برای بودجه‌ریزی به کار گرفته شده است. هر کشور با توجه به نوع نظام اقتصادی و اداری خود دارای نوع خاصی از بودجه‌ریزی است (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۷). اما همه از یک «فرهنگ اداری» واحد تبعیت می‌کنند (شیائو کامپو و توماسی، ۱۳۸۹). فرایند بودجه‌ریزی با استناد به گزارش چشم‌انداز اقتصادی، مالی و ظرفیت‌های اجرایی کشور شروع می‌شود که در آن چارچوب اقتصاد کلان، هدف‌های سیاست‌گذاری‌ها، مبانی و مخاطرات مربوط به تحقق منابع و مصارف بحث و بررسی شده است (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۷).

در اصل (۵۲) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است: «بودجه سالانه کل کشور به ترتیبی که در قانون مقرر می‌شود از طرف دولت تهیه و برای رسیدگی و تصویب به مجلس شورای اسلامی تسلیم می‌گردد. هرگونه تغییر در ارقام بودجه نیز تابع مراتب مقرر در قانون خواهد بود». بنابراین نهادهای درگیر در بودجه‌ریزی را می‌توان قوای مقننه و مجریه دانست. البته این فقط محدود به ایران نیست بلکه اغلب کشورهای جهان که دارای پارلمان هستند، چنین روندی دارند. روندی که به موجب آن ابتدا بودجه در دولت بررسی و

سپس به مجلس ارائه و با اصلاحات مجلس به دولت برای اجرا ارسال می‌شود (لاینت، ۱۳۸۷). لایحه بودجه دارای دو بخش اساسی برآورد منابع و پیش‌بینی مصارف است که پیش‌بینی مصارف بودجه نیز به دو گروه اعتبارات هزینه‌ای (جاری) و اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای (عمرانی) تقسیم می‌شود. در فرایند طولانی پیشنهاد و تصویب بودجه معمولاً تغییراتی رخ می‌دهد مانند اضافه یا کم شدن اعتبارات و یا تعداد طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی.

هرچند مسئله اساسی بودجه‌ریزی، تخصیص منابع محدود به نیازهای رقیب و اهداف و منابع مختلفی است که بر مبنای اصول و فنون اقتصادی راهنمای سودمندی برای تصمیم‌گیری است، اما باید توجه داشت که منابع از طریق فرایند انتخاب، تخصیص می‌یابند که در آن نهادهای مختلفی دخالت دارند که هر یک نماینده و صاحب منافع خاص هستند. تعامل میان این نهادها در تعیین نتایج تخصیص منابع اهمیت بسیاری دارد. روابط بنیادین قدرت شامل اختیارات هر یک از قوا و نحوه تقسیم کار بین آنها، نحوه به قدرت رسیدن متصدیان امور و نحوه واگذاری قدرت از طرف آنان به دیگران، نحوه سازمان‌دهی گروه‌های سیاسی، حقوق شهروندان و در نهایت قواعد بازی سیاسی است. برای مثال در جامعه‌ای که قدرت حاکمان متأثر از رأی مردم است، گروه‌های سیاسی تلاش می‌کنند که در جهت کارکرد اجتماعی خود به تنظیم سیاست‌ها و تأمین منافع گروه‌های رأی‌دهنده ذی‌نفع اقدام کنند تا دوباره رأی مردم را برای حضور در قدرت به دست آورند. از طرفی در جامعه‌ای که عمده منابع دولت متکی به درآمدهای نفتی و یا استقراض خارجی است، به‌طور طبیعی گروه‌های تأمین‌کننده سایر منابع نقش چندانی در تعیین سیاست‌ها و تخصیص منابع نخواهند داشت (الیوت و ورنون، ۱۳۸۴).

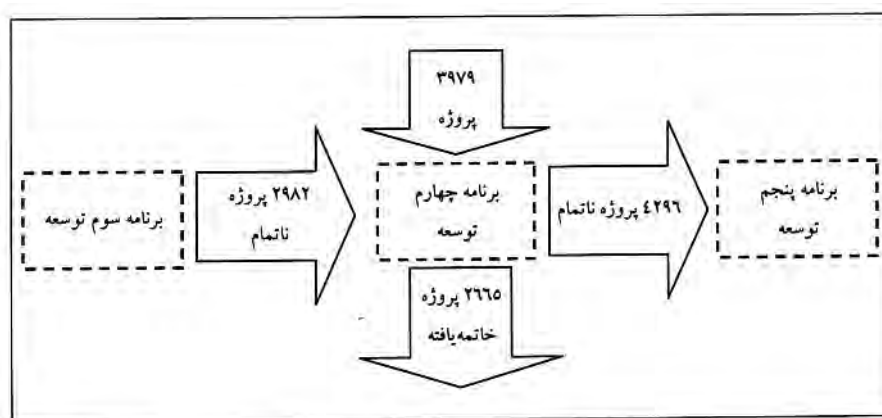
فرایند تدوین و تصویب بودجه همواره با مذاکره و چانه‌زنی همراه است؛ زیرا به‌ناچار باید از میان منافع متفاوت و گاه حتی متضاد دستگاه‌های مختلف دست به انتخاب زد. چنانچه می‌توان ادعا کرد فرایند «بودجه‌ریزی غیرسیاسی» وجود ندارد. هنگامی که نتیجه

فرایند بودجه‌ریزی را فقط مذاکره و چانه‌زنی مشخص می‌کند، نتیجه‌ای که می‌توان پیش‌بینی کرد، ناکارایی احتمالی در تخصیص منابع است. در این چارچوب، انتخاب‌ها و تصمیم‌ها به جای آنکه فقط مبتنی بر نظرات کارشناسانه باشد، بر مبنای قدرت سیاسی طرف‌های مذاکره‌کننده هم خواهد بود. همچنین به جای آنکه تعیین اعتبارات و نوع طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی در فضایی شفاف صورت بگیرد، فضای ابهام و عدم تعیین‌ها زیاد می‌شود. بودجه‌ریزی برای سرمایه‌گذاری‌های عمومی به دلیل منافع خاصی که برای گروه یا منطقه‌ای مشخص به همراه دارد، همواره در معرض فشارهای سنگین گروه‌های ذی‌نفع قرار می‌گیرد (شیائو کامپو و توماسی، ۱۳۸۹).

لایحه بودجه در مجلس اغلب دچار تغییرات شده و «طرح‌های عمرانی» و «اعتبارات هزینه‌ای» به آن اضافه می‌شود. برای نمونه می‌توان به تغییر مبالغ ۲۳ ردیف مربوط به «اعتبارات هزینه‌ای» در قانون بودجه سال ۱۳۸۸ نسبت به لایحه بودجه تقدیمی دولت اشاره کرد که به جز دو ردیف مربوط به نهاد و معاونت ریاست جمهوری که با کاهش مواجه بوده، مابقی ردیف‌ها با افزایش بودجه همراه بوده‌اند. از جمله ردیف‌های مربوط به مجلس شورای اسلامی که از ۱-۱۰۱۵۰۰ الی ۷-۱۰۱۵۰۰۷ و «تغییرات اعتبارات تملک دارایی‌های مالی و سرمایه‌ای» اشاره کرد. اضافه شدن ردیف ۳۸-۵۵۰۰۰۰ مربوط به «عمران خراسان شمالی»، ردیف ۴-۱۰۱۰۸۰۰۴ مربوط به «توسعه مجلس شورای اسلامی» و یا «بیمارستان آیت‌الله گلپایگانی در قم» که در لایحه بودجه نبوده ولی با مبالغ میلیاردی در قانون بودجه وارد شده‌اند. از این موارد در قانون بودجه فراوان وجود دارد که در لایحه بودجه مطرح نبوده‌اند.

اتخاذ چنین رویکردی تعداد طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی را افزایش داده و با توجه به کمبود منابع مدت اجرای آنها را افزایش می‌دهد. شکل زیر گویای رویکرد انبساطی به بودجه و پروژه‌های عمرانی ملی در زمان اجرای قانون برنامه چهارم توسعه است.

مأخذ: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور (۱۳۹۱). «گزارش عملیات عمرانی در برنامه چهارم توسعه ۱۳۸۴-۱۳۸۸».

شکل ۱ تعداد پروژه‌های ملی جدید، ناتمام و خاتمه‌یافته در قانون برنامه چهارم توسعه

این رویکرد به تأخیر در اجرای پروژه‌های عمرانی منجر شده است؛ برای مثال به‌طور متوسط در طول اجرای قانون برنامه چهارم توسعه ۶۰/۷ درصد از پروژه‌های عمرانی ملی و ۲۵/۴ درصد از پروژه‌های عمرانی استانی از برنامه زمان‌بندی عقب بوده‌اند، علت اصلی تأخیر زمانی پروژه‌ها را باید در عامل «نارسایی اعتبارات» دانست. عاملی که به ۵۰/۷ درصد پروژه‌های عمرانی ملی تأخیردار و ۵۷/۷ درصد پروژه‌های عمرانی استانی تأخیردار مرتبط است. البته علل دیگری نیز برای تأخیر در پروژه‌های عمرانی گزارش شده است که عبارت‌اند از «ضعف دستگاه‌های اجرایی»، «ضعف پیمانکار» و «سایر علل» (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، ۱۳۹۱).

از دیگر مواردی که در لوایح و قوانین بودجه سنواتی وجود دارد، پیشنهاد طرح‌های مطالعاتی و اجرایی (توامان) است که فاقد مطالعه پایان یافته می‌باشد که ضرورت آغاز عملیات اجرایی است. برای به پایان رسیدن طرح یا پروژه مشخصات و هزینه‌های مربوط

به آن ضرورت دارد. برای مثال درحالی که قانون برنامه و بودجه کشور مصوب ۱۳۵۱/۱۲/۱۰ مجلس شورای ملی بر آن است که طرح‌های عمرانی که مدت اجرای آنها از یک سال مالی تجاوز می‌کند اعتبار مورد نیاز تا پایان کار به تفکیک سالانه در بودجه اولین سالی که طرح مذکور در آن منظور می‌شود تعیین و همراه با بودجه کل کشور به تصویب می‌رسد و دستگاه اجرایی مجاز به تعیین اعتبار و تعهد درباره همه مبلغ طرح با رعایت اعتبارات سالانه تفکیک شده باشد و با توجه به اینکه در بند «الف» ماده (۲۱۵) قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۱۵ مجلس شورای اسلامی آمده است: «عناوین، اهداف کمی و اعتبارات طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای جدید با رعایت مواد (۲۲ و ۲۳) قانون برنامه و بودجه براساس گزارش توجیهی فنی (حجم کار، زمان‌بندی اجرا)، اقتصادی، مالی و زیست‌محیطی و رعایت پدافند غیرعامل ازسوی مشاور و دستگاه اجرایی پس از تأیید معاونت برای یکبار و به قیمت ثابت سالی که طرح‌های مورد نظر برای اولین بار در لایحه بودجه سالانه منظور می‌گردد به تفکیک سال‌های برنامه و سال‌های بعد به تصویب مجلس شورای اسلامی می‌رسد».

در قانون بودجه سال ۱۳۹۰ بدون رعایت هیچ‌یک از موارد مذکور در بند «الف» ماده (۲۱۵) قانون برنامه پنج‌ساله پنجم و تعداد صد طرح مطالعاتی و اجرایی آب، کشاورزی و صنعتی با اعتباری معادل فقط ۱۲۱۵ میلیارد ریال (پیوست ۱) و تعداد ۳۵ طرح مطالعاتی و اجرایی آموزشی، فرهنگی و اجتماعی با اعتباری معادل ۴۰۵ میلیارد ریال (پیوست ۲) و بالاخره تعداد ۳۵۹ طرح مطالعاتی و اجرایی حمل‌ونقل با اعتباری معادل ۲۳۶۶ میلیارد ریال در نظر گرفته شده است که همگی آنها بیانگر طی نشدن مراحل کارشناسی و قانونی در پیشنهاد و تصویب است. سؤال اساسی در این مرحله آن است که آیا این اقدامات غیرکارشناسی و مسرفانه تحت ضابطه «انتخاب عمومی» در مکتبی که به بررسی اقدامات سیاست‌مداران از نظر اقتصاد و تأمین منافع شخصی می‌پردازد قابل تحلیل و بررسی است.

۸ تحلیل تعیین اعتبار و نوع طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی از منظر مکتب انتخاب عمومی

از دیدگاه تاریخی، بودجه و بودجه‌ریزی دارای روابط و پیوندهای اساسی با پارلمان است. انگیزه‌های اولیه تشکیل پارلمان، تأسیس مجمع یا شورایی برای جلوگیری از تعدی‌های مالیاتی حکام و تنظیم مناسبات مالی حکومت‌ها با مردم بود (شیرینی‌نژاد، ۱۳۸۶). نقش اصلی پارلمان در فرایند بودجه به بررسی و تأیید پیش‌بینی‌ها درباره وصول منابع و اختصاص آن به مصارف ازسوی دولت و سپس نظارت و ارزیابی نتایج اجرایی پیش‌بینی‌های مزبور محدود می‌شود (همان). در نظام مردم‌سالار، مقامات سیاسی در مقایسه با مقامات اجرایی با مجموعه متفاوتی از ارزیابی‌های عملکرد روبه‌رو هستند. مقامات سیاسی و منتخب باید به نیازهای موکلان خود پاسخ‌گو باشند و توانایی رهبری یا کنترل و استفاده از منابع عمومی برای حل مشکلات حوزه انتخابی خود را نشان دهند چراکه حضورشان در قدرت به این نوع توانایی‌ها بستگی دارد (پناهی، ۱۳۸۶) و بودجه آزمون مناسبی برای اثبات این قبیل توانایی‌هاست. مثلاً در ایام نزدیک به انتخابات معمولاً اعتبارات عمرانی و حتی جاری بعضی مناطق افزایش معناداری می‌یابد. البته ممکن است همه نمایندگان به این گونه توانایی‌ها توجه نداشته و به این نوع ملاک‌ها دلبستگی نداشته باشند، اما نمایندگان زیادی هم هستند که ملاک‌ها و توانایی‌های فوق برایشان اهمیت دارد. تعدادی از نمایندگان با اعمال نظر منطبق با منافع سیاسی خود، به تغییر اعتبارات ردیف‌های بودجه و افزایش مبالغ و تعداد طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی اقدام می‌کنند؛ زیرا دغدغه وعده و وعیدهایی را دارند که به مردم حوزه انتخابیه خود داده‌اند و برآورده کردن این مواعید در افزایش محبوبیت و در نتیجه احتمال انتخاب مجدد آنها در دوره بعدی انتخابات تأثیر بسزایی دارد. از این‌رو آنها ناگزیر از اولویت دادن به مسائل و مشکلات حوزه انتخابیه خود به‌خصوص در هنگام بررسی لایحه بودجه هستند (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۷). دولت‌مردان نیز علاقه‌مند به افزایش اعتبارات دستگاهی هستند که در آن فعالیت می‌کنند،

به طوری که هدف محوری برای مسئولان به حداکثر رساندن بودجه مؤسسه‌شان است (فام، ۱۳۸۲). علت این کار را می‌توان در علاقه مسئولان به افزایش اعتبار مؤسسه‌شان و در نتیجه بزرگ‌تر شدن اداره و افزایش قدرت به دلیل افزایش اعتبار دانست. وجهه اجتماعی، قدرت و امکانات رفاهی ارتباط مستقیم با حجم بودجه‌ای دارد که در اختیار هر مدیر دولتی قرار می‌گیرد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۹). وجود اطلاعات نامتقارن میان دولت (خریدار) و اداره (فروشنده) که از قیمت تمام شده خدمات آگاهی ندارد و نمی‌تواند حداقل هزینه خدمات دریافتی را ارزیابی کند، بر این مشکل می‌افزاید (الیوت و ورنون، ۱۳۸۴). پارکینسون علاقه به بزرگ شدن اداره را به خرگوشی وحشی تشبیه کرده که پیوسته در حال تکثیر و تولید نسل است. علاقه بوروکرات‌ها به گسترش و تکثیر است که باعث گسترش سازمانشان می‌شود (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۹).

از این رو می‌توان گفت پیگیری منافع سیاسی سیاست‌مداران زمینه تمایل آنان به تلاش برای وارد کردن طرح‌ها و پروژه‌های مورد نظرشان در دولت یا مجلس را فراهم می‌کند و چون در این خصوص سازوکار اعمال نظر کارشناسان تضعیف می‌شود، اقدامات غیر کارشناسی انجام می‌گیرد که همانا موجب اسراف می‌شود. بنابراین از منظر مکتب انتخاب عمومی تعقیب منافع سیاسیون موجبات انتخاب طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی بعضاً غیر کارشناسی را فراهم کرده و در نتیجه اسراف را دامن می‌زند.

در پایان یادآوری این نکته ضروری است که پیش فرض مسئله ما مبتنی بر این مطلب است که تعیین مقدار اعتبار و طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی بر اساس اصول حاکم بر امور کارشناسی انجام می‌شود و در این باره مصلحتی وجود ندارد. اما ممکن است بین اسراف و مصلحت تعارض و تزاخم رخ دهد که تبیین نحوه رفع این تزاخم، فرصتی دیگر را می‌طلبد. برای مثال ممکن است مسئولی برخلاف نظر کارشناس عمل کرده باشد چرا که این اقدام به مصلحت بوده و چنین تصمیمی را اقتضا می‌کرده است. قانون نیز برای چنین مصلحت‌اندیشی‌ای اعتبار قائل شده است. در بند «د» ماده (۲) قانون بودجه سال ۱۳۸۹ آمده

است: «معادل ۳ درصد اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای این قانون در اختیار سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور قرار می‌گیرد تا حسب ضرورت و براساس پیشرفت کار به طرح‌های عمرانی ... این قانون با اولویت طرح‌های با سال خاتمه ۱۳۸۹، طرح‌های اشتغال‌زا و طرح‌های زیربنایی با اولویت مناطق محروم اختصاص یابد».

نکته حائز اهمیت در این بند این است که چه‌بسا براساس اصول کارشناسی، طرحی در اولویت بازدهی قرار ندارد و یا حتی زیان‌ده باشد، اما مصلحتی چون لزوم توسعه مناطق محروم و اشتغال‌زا بودن طرح، به انتخاب آن طرح یا پروژه منجر شود. همین روند در تعیین طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی در مجلس نیز می‌تواند اتفاق بیفتد. مصلحت توسعه مناطق محروم، چه‌بسا به اولویت قرار گرفتن طرحی منجر شود که در لایحه بودجه نیامده و هنوز مطالعه نشده است و حتی برای تأمین اعتبار آن نیز ممکن است از محل اعتبار طرح‌های عمرانی دیگر که مطالعات آن انجام شده و در لایحه بودجه قرار گرفته، استفاده شود.

از این رو تعیین اعتبارات غیربهبینه برای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی که با انگیزه‌های مختلفی صورت می‌گیرد، در اغلب مواقع از روی دلسوزی و به‌دور از نفع سیاسی و شخصی رخ می‌دهد. اما موارد بسیاری هم هستند که در تصویب آنها، مصلحتی در کار نبوده و سیاست‌مدار فقط به دلیل نفع شخصی و از جمله برگزیده شدن مجدد در انتخابات بعدی به مذاکره، چانه‌زنی و در نهایت گنجاندن طرح و یا پروژه‌ای به نفع حوزه معینی در قانون بودجه اقدام کرده باشد.

البته برای تنظیم این قبیل اقدامات و جلوگیری از حاد شدن موضوع، معمولاً در بعضی از جوامع با وضع قوانین نظارتی سخت‌گیرانه، تلاش می‌شود از تعمیم این قبیل تصمیمات در همه بخش‌های مالیه جلوگیری شود اما آنچه مسلم است اینکه این تمایل در عمده سیاسیون وجود دارد که با منویات خیرخواهانه یا مصلحت‌جویانه و یا منفعت‌طلبانه این قبیل کارها را سامان دهند.

۹ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقاله رابطه بین اقدامات و تعیین غیر کارشناسی اعتبارات دولتی برای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی از سوی نمایندگان مجلس یا مقامات دولتی و رابطه آن با اسراف به‌عنوان مسئله‌ای که شارع بدان اهتمام داشته بررسی شده و به تبعیت از کارشناسی برای جلوگیری از زیان‌های وارده در انتخاب طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی توصیه شده است. تخصیص غیر کارشناسی اعتبارات برای طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی از آنجا که به کسب منفعت کمتر از میزان بهینه اجتماعی می‌انجامد، به نوعی تضییع مال محسوب می‌شود؛ زیرا مخالف معیار عقل در تأیید امور کارشناسی و وجوب رجوع جاهل به عالم است. چنین اموری به گونه‌ای صرف مال است که به حکم عقل قبیح است و هیچ گونه غرض عقلایی و فایده‌ای بر آن مترتب نیست، بنابراین عمل به امور غیر کارشناسی در تعیین و تخصیص بودجه را می‌توان از باب اسراف دانست. بدیهی است که دایره مصلحت از این بحث خارج است. استدلال مقاله بر آن بود که بی‌توجهی به حرمت و یا حلیت اسراف و وقوع این پدیده در رفتار بعضی نمایندگان و دولت مردان با نگاه منفعت‌جویانه و مبتنی بر منفعت شخصی، نگرش دیدگاه مکتب انتخاب عمومی را مورد تأیید قرار می‌دهد؛ یعنی نشان دادیم که اسراف در منابع، از طریق دست‌کاری‌های غیر کارشناسی در اعتبارات عمرانی در انتخاب طرح‌ها و پروژه‌ها بیشتر از مصادیق تأیید رهیافت انتخاب عمومی در عرصه سیاست‌مداری کشور محسوب می‌شود مگر موارد نادری که مصلحت جایگزین محاسبه و انتخاب عقلایی می‌شود.

بر مبنای آنچه گفته شد می‌توان انتظار داشت که از مجرای قانونگذاری برای امور ذیل تمهیداتی اندیشیده شود:

۱. مجلس شورای اسلامی به وضع قوانین نظارتی خاص اقدام کند.
۲. با ترویج ضابطه‌های دینی مصادیق اسراف در امور مالیه عمومی برای مسئولان درگیر با تصمیم‌گیری مالی تبیین شود.

پیوست‌ها

پیوست ۱

طرح‌های مطالعاتی و اجرایی آب، کشاورزی و صنعتی موضوع جزء (۴۱) ردیف ۵۵۰۰۰۰ جدول شماره (۹)، قانون بودجه ۱۳۹۰.

ردیف	عنوان طرح
۱	آبرسانی به شهرهای مرزی استان گلستان
۲	آبرسانی به شهرهای غرب دور گیلان
۳	مطالعه تأمین آب شهرها و روستاهای استان مرکزی در مسیر خط انتقال سرشاخه‌های دز به قمرود
۴	آبرسانی به شهر سنقر از سد سلیمان‌شاه
۵	آبرسانی به فسا و استهبان از سد رودبال
۶	مطالعه و اجرای آبرسانی به طرقله و شان‌دیز
۷	انتقال آب کانال مقصودبیک و ولنجک به رودخانه کن برای تأمین آب شرب شهر جدید پرند (با مشارکت ۳۰ درصدی استان)
۸	آبرسانی به ارسنجان از سد سیوند
۹	آبرسانی به خاش
۱۰	آبرسانی به خوانسار از خط انتقال سرشاخه‌های دز به قمرود
۱۱	آبرسانی به خوی از سد آق‌چای
۱۲	آبرسانی به کلاله
۱۳	نوسازی و اصلاح خط اول آبرسانی به بندر عباس از سد میناب
۱۴	تکمیل مطالعات و اجرای عملیات آبرسانی به دهاقان
۱۵	تکمیل مطالعات و اجرای سد تنگ خمار (استان فارس)
۱۶	ساختمان سد شهید بروجردی و شبکه آبیاری و زهکشی
۱۷	تکمیل مطالعات سامانه‌های انتقال آب رودخانه ماربر (فارس)

ردیف	عنوان طرح
۱۸	تکمیل مطالعات و اجرای زیرساخت‌های سد بالاخانلو قزوین
۱۹	تکمیل مطالعات و اجرای زیرساخت‌های سد عنبران اردبیل
۲۰	کانال انتقال پساب جنوب تهران به اراضی دشت‌های ورامین، پاکدشت و ری (با مشارکت ۳۰ درصدی استان)
۲۱	مطالعه و اجرای تأمین و انتقال آب اراضی کشاورزی ایذه و باغملک
۲۲	مطالعه و اجرای انتقال آب کشاورزی و صنعتی از دریای خزر به کویر مرکزی، کرمان، یزد، اصفهان، سمنان، خراسان، تهران و قم
۲۳	مطالعه توسعه و تجهیز کشاورزی مدرن دشت کبودرآهنگ
۲۴	ساختمان سد و شبکه آبیاری و زهکشی پارسیان (گورک) - فارس
۲۵	انتقال آب به دشت‌های ماهور باشت و امامزاده جعفر - کهکیلویه و بویر احمد
۲۶	تکمیل مطالعات و اجرای زیرساخت‌های سد تنگ سرخ - کهکیلویه و بویر احمد
۲۷	مطالعه احداث سد نیشهر خمین - استان مرکزی
۲۸	مطالعه و احداث سد زردشت شهرستان بافت - کرمان
۲۹	مطالعه و اجرای ساختمان سدهای لاستیکی دهنه سر، فخرآباد، پهلوان بست و انبار بست - استان گیلان
۳۰	ساختمان شبکه آبیاری و زهکشی خورخوره کردستان
۳۱	مطالعه و اجرای ساختمان سدهای بلطاق، گردنه خاکی و جنگ آباد سمیرم - اصفهان
۳۲	مطالعه جامع عملکرد سازه‌های آبی در محدوده تالاب هامون - سیستان و بلوچستان
۳۳	تکمیل مطالعات و اجرای زیرساخت‌های سدهای بداولی، فیشل شوط و آجرلو شاهیندژ - آذربایجان غربی
۳۴	تکمیل مطالعات و اجرای زیرساخت‌های سد تازه کند - اردبیل
۳۵	تکمیل مطالعات و اجرای سد زیبا محمد - لرستان
۳۶	تکمیل مطالعات سدهای چناره و گلال - ایلام
۳۷	تکمیل مطالعات و اجرای سدهای خرم رود و آلان - استان همدان
۳۸	تکمیل مطالعات و اجرای سد لاسک - استان گیلان

ردیف	عنوان طرح
۳۹	تکمیل مطالعات و اجرای سدهای ابریق، هرزورز هریس و خراجو مراغه- آذربایجان شرقی
۴۰	تکمیل مطالعات و اجرای عملیات انتقال پساب از بند علیخان ورامین به دشت مسیله قم
۴۱	مطالعه و اجرای سد لاستیکی آقدکش - استان گلستان
۴۲	مطالعه و اجرای ساختمان سدهای کل کش، کاشنبه، هواسان، هرسین و جوانرود - کیلانیر - کرمانشاه
۴۳	مطالعه احداث سد مخزنی سیاه خور کردستان
۴۴	مطالعه و احداث سدهای باهوش اهرم و دشت پلنگ دالکی - استان بوشهر
۴۵	مطالعه تأمین و انتقال آب کشاورزی از سد ارس به دشت گلفرج، شبستر و دشت تبریز
۴۶	ساختمان سد و شبکه آبیاری و زهکشی میر عبدال جالق - سیستان و بلوچستان
۴۷	تکمیل مطالعات و اجرای سامان‌دهی آب‌های سطحی جنوب تهران
۴۸	تکمیل مطالعات و اجرای زیرساخت‌های سد مرزی بلبر - استان کردستان
۴۹	نیروگاه برق آبی ارس
۵۰	ایجاد تأسیسات فاضلاب چادگان
۵۱	ایجاد تأسیسات فاضلاب اسکو و خسروشهر
۵۲	ایجاد تأسیسات فاضلاب سردرود
۵۳	ایجاد تأسیسات فاضلاب گندمان
۵۴	ایجاد تأسیسات فاضلاب نسیم شهر، گلستان و صالح آباد
۵۵	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب سیرجان
۵۶	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب مینودشت
۵۷	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب کلیبر مطالعات فرسبی
۵۸	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب گز
۵۹	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب برخوار
۶۰	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب بهشهر
۶۱	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب مسجد سلیمان
۶۲	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب زرین شهر

ردیف	عنوان طرح
۶۳	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب آباده
۶۴	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب دهاقان
۶۵	تکمیل مطالعات و اجرای تأسیسات فاضلاب گلپایگان
۶۶	مطالعه و اجرای تأسیسات فاضلاب شهر زهک
۶۷	مطالعه و اجرای تأسیسات فاضلاب قائمشهر
۶۸	مطالعه و اجرای تأسیسات فاضلاب آمل
۶۹	آبرسانی به آستارا
۷۰	آبرسانی به پرنده از تصفیه خانه ششم تهران
۷۱	آبرسانی به نیشابور از سد بار
۷۲	تکمیل مطالعات و اجرای ساخت‌های شبکه آبیاری و زهکشی میان‌کنگی
۷۳	تکمیل مطالعات و اجرای سد باروق
۷۴	تکمیل مطالعات و اجرای سد دیورش
۷۵	تکمیل مطالعات و اجرای سد عالی محمود
۷۶	تکمیل مطالعات و اجرای سد تراز لالی
۷۷	توسعه سد و نیروگاه دوم دز
۷۸	علاج بخشی سد میناب
۷۹	ایجاد تأسیسات فاضلاب کردند غرب
۸۰	مطالعه و احداث سد سجادرود
۸۱	تکمیل مطالعات و اجرای زیرساخت‌های سازه‌های بهره‌برداری از چاه نیمه‌ها
۸۲	توسعه منابع آب از طریق آب‌بندان‌ها و سد‌های کوتاه لاستیکی و طرح‌های بازده
۸۳	آبرسانی به سراوان از سد ماشکید
۸۴	مطالعه و اجرای تأمین و انتقال آب به اراضی دهدشت غربی
۸۵	آبرسانی به فارسان از سد باباحیدر
۸۶	مطالعه و اجرای توسعه باغات در اراضی شیب‌دار شهرستان‌های محروم کشور
۸۷	مطالعه و اجرای تأمین آب شرب شهرها و روستاهای شهرستان‌های محروم استان زنجان از

ردیف	عنوان طرح
	سد سدهای موجود و در دست احداث
۸۸	مطالعه و اجرای سدهای چسب، شهرک، سنقر، گوجه قیا، قلعه چای، انگوران چای
۸۹	مطالعه چاره‌جویی شوری آب رودخانه قزل‌اوزن
۹۰	تکمیل پروژه مجتمع آبرسانی کوه باداموئیه و بی‌بی حیات
۹۱	مطالعه و اجرای تأسیسات فاضلاب اردل - سورشجان - لردگان
۹۲	مطالعه و سامان‌دهی و بهسازی رودخانه آبشوران
۹۳	مطالعه و اجرای سد مخزنی پاتاق
۹۴	مطالعه و اجرای سد مخزنی مرصاد
۹۵	مطالعه و اجرای آبرسانی به شهر پاوه
۹۶	مطالعه و اجرای سد مخزنی بیستون
۹۷	مطالعه و اجرای انتقال آب بن - بروجن
۹۸	مطالعه و اجرای سامان‌دهی منطقه جنگلی فندقلوی استان اردبیل
۹۹	مطالعه و اجرای ایجاد بیست هزار هکتار باغ در استان کرمانشاه
۱۰۰	مطالعه و اجرای شبکه فاضلاب گلدشت

اجرای طرح‌های این جدول منوط به اخذ مجوز کمیته تخصیص آب، تأیید مطالعات توجیهی فنی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در وزارت نیرو و تصویب معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور با رعایت بند «و» ماده (۲۱۵) قانون برنامه پنجم توسعه خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیوست ۲

طرح‌های مطالعاتی و اجرایی آموزشی، فرهنگی و اجتماعی موضوع جزء «۴۲» ردیف ۵۵۰۰۰۰ جدول شماره (۹)، قانون بودجه ۱۳۹۰.

ردیف	عنوان طرح
۱	تکمیل و تجهیز ساختمان دانشکده فنی و مهندسی واحد بهشهر دانشگاه علم و صنعت ایران
۲	احداث خوابگاه دانشجویی دانشگاه اهل‌البیت
۳	تکمیل مجتمع‌های ورزشی کارگران
۴	مطالعه آموزشکده‌های فنی و حرفه‌ای دارای مصوبه سفر استانی و مجوز شورای گسترش آموزش عالی
۵	مطالعه و احداث ورزشگاه یزد
۶	مطالعه و اجرای طرح‌های مصوب سفرهای استانی (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)
۷	مطالعه و اجرای طرح‌های مصوب سفرهای استانی دارای مجوز شورای گسترش آموزش عالی - امور آموزش عالی
۸	مطالعه و احداث دانشکده طب سنتی اردکان
۹	مطالعه و احداث پژوهشکده انگور و کشمش در دانشگاه ملایر
۱۰	مطالعه و احداث دانشکده برق دانشگاه صنعتی نوشیروانی بابل
۱۱	مطالعه و احداث و تجهیز بیمارستان ۳۲ تختخوابی ریگان
۱۲	مطالعه و احداث دانشکده علوم انسانی دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی
۱۳	احداث ساختمان اداری دیوان عدالت اداری
۱۴	مطالعه و احداث دانشکده‌های اقتصاد و حسابداری، هنر و معماری دانشگاه رازی کرمانشاه
۱۵	تملک زمین دانشکده هنر تبریز
۱۶	مطالعه و احداث مرکز تحقیقات فناوری مهندسی مکانیک
۱۷	پردیس دانشگاه علوم پزشکی کهگیلویه و بویر احمد
۱۸	مطالعه و اجرای دانشکده بهداشت و پرستاری یاسوج
۱۹	مطالعه و اجرای طرح منطقه نمونه گردشگری (پارک دره)

ردیف	عنوان طرح
۲۰	دانشگاه علوم پزشکی بم
۲۱	مطالعه و اجرای ساختمان الحاقی بیمارستان ولیعصر مشکین شهر
۲۲	دانشکده بهداشت شهرستان اسدآباد
۲۳	مطالعه و اجرای دانشکده علوم پزشکی و بهداشتی درمانی ایرانشهر
۲۴	مطالعه و اجرای توسعه بیمارستان نقده از ۹۶ به ۲۰۰ تختخوابی
۲۵	مطالعه و احداث بیمارستان آموزشی کاشان
۲۶	مطالعه و احداث بیمارستان‌های فردیس، ملارد و شهرک قدس
۲۷	مطالعه و احداث پروژه‌های مجتمع آموزش عالی نیشابور
۲۸	مطالعه و احداث بیمارستان ۲۲۰ تختی سلماس
۲۹	مطالعه و احداث بیمارستان جایگزین مهاباد
۳۰	مطالعه و احداث مرکز تربیت معلم پسرانه امام محمد باقر (ع) بجنورد
۳۱	مطالعه و احداث پارک علم و فناوری بجنورد
۳۲	مطالعه و احداث بیمارستان ۱۶۴ تختخوابی نیشابور
۳۳	مطالعه و احداث دانشگاه سیدجمال الدین اسدآبادی
۳۴	مطالعه و احداث بیمارستان جایگزین بیمارستان شهید عباسی میان‌دوآب
۳۵	مطالعه و احداث بیمارستان فوق تخصصی چشم زاهدان

اجرای طرح‌های این جدول مشروط به تهیه و ارائه گزارش توجیهی فنی، اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و پدافند غیرعامل از دستگاه اجرایی و تأیید معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور با رعایت بند «و» ماده (۲۱۵) قانون برنامه پنجم توسعه خواهد بود.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابن منظور، محمدبن مکرم (۱۴۱۴ ق). *لسان‌العرب*، ج ۹، بیروت، دار صادر.
۳. افضلی، رسول (۱۳۸۳). «ویکردی فرهنگی به نظم سیاسی پیشامدرن و زمینه‌های تاریخی دولت مدرن در ایران»، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ش ۶۳.
۴. اکبری‌راد، طیبه (۱۳۷۴). «اسراف از دیدگاه کتاب و سنت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی.
۵. البیوت، کاترین و کاترین ورنون (۱۳۸۴). *مباحثی در باب نظریه انتخاب عمومی* (دیدگاه نهادی به سیاست‌گذاری عمومی)، ترجمه یوسف جسمی، محمد قاسمی و علی یوسفیان، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۶. پناهی، علی (۱۳۸۶). *بودجه‌ریزی عملیاتی* (در نظریه و عمل)، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۷. حرانی، حسن ابن شعبه (۱۴۰۴ ق). *تحف‌العقول*، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۸. حسینی، سیدرضا (۱۳۸۸). «الگوی مطلوب مصرف در چارچوب الگوی تخصیص درآمد اسلامی»، *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، ش ۳۴.
۹. حسینی، سیدعلی (۱۳۸۶). «اسراف در فقه امامیه»، *نشریه فرهنگ جهاد*، سال ۱۳، ش ۳.
۱۰. رضایی، مجید (۱۳۸۳). «جایگاه نهاد دولت در عرضه اقتصاد»، *مجله اقتصاد اسلامی*، ش ۱۴.
۱۱. رفیعی محمدی، ناصر (۱۳۷۳). «اسراف و تبذیر»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، مرکز تربیت مدرس دانشگاه قم.
۱۲. زیدآبادی، احمد (۱۳۸۴). «پرسش از فقیهان؛ اسلام و دولت مدرن»، *مجله بازتاب اندیشه*، ش ۶۲.
۱۳. شبیری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۸۶). *حقوق قوه مقننه در بررسی و رأی به بودجه* (مبانی نظری و الگوی پیشنهادی)، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۴. _____ (۱۳۸۷). *بودجه‌ریزی در ایران؛ بودجه و پارلمان*، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۱۵. شیائو کامپو، سالواتور و دانیل توماسی (۱۳۸۹). مدیریت هزینه‌های عمومی، گروه مترجمان، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۶. شیخ طوسی (۱۴۱۴ ق.). *الامالی*، قم، انتشارات دارالتحافه.
۱۷. طبرسی، فضل‌بن حسن (۱۳۶۰). *مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن*، ج ۱۴، تهران، انتشارات فراهانی.
۱۸. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵). *مجمع‌البحرین*، ج ۵ و ۳، کتاب فروشی مرتضوی.
۱۹. عاملی، شیخ حر (۱۴۰۹ ق.). *وسائل‌الشیعه*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
۲۰. غروی نائینی، میرزا محمد حسین (۱۴۲۴ ق.). *تنبیه‌الأمه و تنزیه‌المله*، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۲۱. فام، محمد توحید (۱۳۸۲). «نظریه‌های دولت مدرن در عصر جهانی شدن دموکراسی»، فصلنامه سیاست خارجی، ش ۴.
۲۲. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ ق.). *کتاب‌العین*، ج ۷، قم، انتشارات هجرت.
۲۳. فیروزآبادی، سیدمرتضی (۱۴۰۰ ق.). *عنايه‌الاصول*، انتشارات فیروزآبادی.
۲۴. قاسمی، محمد، علی پناهی، محمد خضری و عباس مخبر (۱۳۸۷). *بودجه‌ریزی در ایران؛ بودجه و دست‌اندرکاران (نظرسنجی)*، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲۵. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
۲۶. قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران.
۲۷. قانون برنامه و بودجه کشور، مصوب (۱۳۵۱).
۲۸. قانون بودجه سال‌های ۱۳۸۸، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰.
۲۹. کالیز، جان و جونز فیلیپ (۱۳۸۸). *مالیه عمومی و انتخاب عمومی*، ترجمه الیاس نادران و همکاران، تهران، سمت.
۳۰. لایحه بودجه سال ۱۳۸۸.
۳۱. لاینرت، یان (۱۳۸۷). *بودجه‌ریزی در جهان؛ چارچوب حقوقی نظام‌های بودجه‌ای (مطالعه تطبیقی)*، ترجمه افشین خاکباز، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۳۲. لطیفی، حسین (۱۳۸۸). «اعتدال و میانه‌روی در آموزه‌های رضوی»، فصلنامه مشکوة، ش ۱۰۵.

۳۳. مجلسی (۱۴۰۴ ق). *بحار الانوار*، ج ۳۴ و ۷۵، بیروت، مؤسسه الوفاء.
۳۴. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۹). «انسان‌شناسی و بوروکراسی: درباره انتخاب عمومی (نظریه اقتصادی رفتار سیاسی)»، کد گزارش ۴۰۰۵۵۵۵.
۳۵. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور (۱۳۹۱). «گزارش عملیات عمرانی در برنامه چهارم توسعه ۱۳۸۴-۱۳۸۸».
۳۶. ملکوتی فر، ولی‌اله (۱۳۸۲). «اسراف و احکام آن از دیدگاه محقق نراقی»، نشریه بصیرت، ش ۳۷.
۳۷. منتظری، حسین علی (۱۳۶۲). *مبانی فقهی حکومت اسلامی*، ترجمه محمد صلواتی، ج ۸، انتشارات سرایی.
۳۸. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۸۵ ق). *الرسائل*، قم، انتشارات اسماعیلیان.
۳۹. موسوی، سیدعلی‌احمد (۱۳۸۵). «اسراف و آثار آن از دیدگاه قرآن و سنت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی، مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی.
۴۰. مهیار، رضا (۱۳۷۰). *فرهنگ ابجدی*، اسلامی.
۴۱. نادری‌پور، بابک (۱۳۸۰). «خرده‌فرهنگ، دولت مدرن پهلوی و توسعه‌یافتگی سیاسی»، فصلنامه *مطالعات ملی*، ش ۹.
۴۲. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
43. Alesina, Alberto and Guido Tabellini (2005). "Why do Politicians Delegate?", NBER Working Paper Series, WP n. 11531.
44. Buchanan, James M. (1987), "The Constitution of Economic Policy", *The American Economic Review*, Vol. 77.
45. Downs, Anthony (1957). "An Economic Theory of Political Action in a Democracy", *Journal of Political Economy*, Vol. 65.
46. Little, I. M. D. (1952). "Social Choice an Individual Values", *Journal of Political Economy*, Vol. 60.
47. Poterba, James M. (1998). "Public Finance and Public Choice", *National Tax Journal*, Vol. 51.